

Szamostatárfalva, református templom

A Szamos jobb partján elterülő falu neve személynévi eredetű.¹ 1181-ben említik azt a Tatár nevű férfit, akihez, mint a cégényi monostor szomszédjához, annak jobbágyai átszöktek.² Ennek alapján a település a XII. század végén jöhetett létre. 1213-ban már innen, a *villa Catar* [Tatar] faluból való Mikó szerepel peres ügyben. A falu jelentőségére fényt vet, hogy 1322-ben nemcsak innen keltezi egyik oklevelét a megye alispánja és négy szolgabírája,³ hanem egyiküket „Tatár” Istvánnak hívják, aki a Gutkeled nemzetségből származott.⁴ Ugyanő tanúként (1323) és királyi emberként (1329) is működött. Tőle származik a Tatárfalvi család, akik a XV. században is birtokolták a falut.⁵ Ezután a település a Mikolay, Csomafalvi, Vattai (Wattay) és több más családhoz került.⁶

Közvetlenül a templomról nem ismert középkori adat. A XVII. században már református kézen van, amit 1638-as úrvacsorapohara és 1650-es harangja is tanúsít. 1758-as megújítását a *Historia Domus* és felirat is rögzíti.⁷ A templom iránt korán megnyilvánult a művészettörténeti érdeklődés. 1864-ben itt is megfordult a Haas Mihály szatmári püspök meghívására a környéket beutazó Heszlmann Imre, Rómer Flóris és az építész Schulcz Ferenc, akiknek a legfontosabb korai dokumentumokat köszönhetjük.⁸ Heszlmann nem titkolta lelkesedését, szerinte a templomban „e vidéken a téglapítész elérte fény-pontját”, a „a templomka, mint a csinos téglapítésznek példánya, tüzetesebb tárgyalást érdemel.”⁹ Rómer pár évvel később nyilatkozott róla, nem kisebb elragadtatással: „ezen czukrászi művet valóban valami üvegharang alatt kellene az utókor számára fenntartani!”¹⁰

Rómer értekezése annak kapcsán született, hogy a falu állami segítségért folyamodott a templom felújításához, s ezt a Tudományos Akadémia Archaeologiai Bizottsága 1869-ben véleményezte, Schulcz javaslata alapján.¹¹ Nem tudjuk pontosan, mi történt ezt követően; a szakirodalomban egy 1870 körül restaurálásról szokás megemlékezni.¹² A legpontosabban Kiss Kálmán fogalmaz 1878-ban, aki az 1869-es kérvény pozitív elbírálásáról és Schulcz Ferenc tervei alapján a templom befedéséről és belsejének restaurálásáról ír.¹³ Egy ehhez kapcsolódó helyi hagyományt dokumentál Csiszár

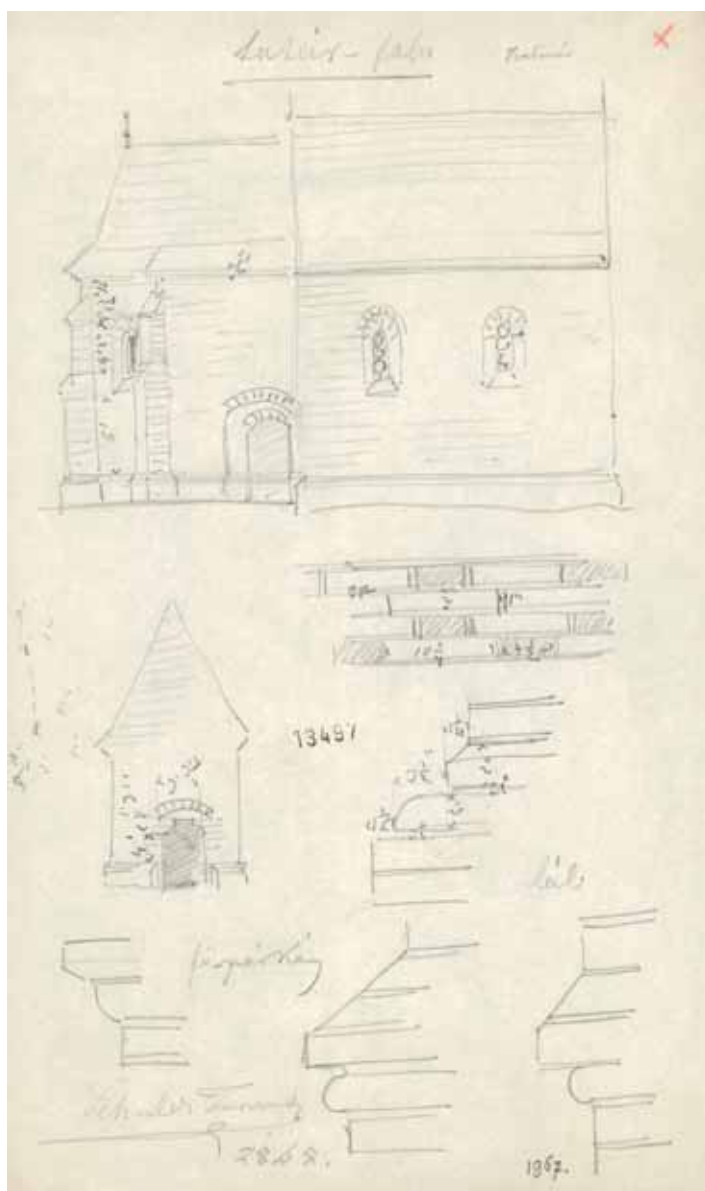
Árpád 1964-ben kelt levele is.¹⁴ A végzett munkáról az 1864 körüli rajzi dokumentumok és a század végéről származó felvételek közt mutatkozó jelentős különbségek tanúskodnak. Ezt követően számottevő beavatkozás nem történt¹⁵ az 1960-as évek közepéig. 1962-től fogva évente készültek fényképfelvételek az Országos Műemléki Felügyelőség megbízásából, ami a közelgő beavatkozás szándékát jelzi. 1964. november 5-én kezdődött a templom régészeti kutatása Czeglédy Ilona vezetésével, amit G. Krámer Márta falkutatása és a Mendele Ferenc irányította helyreállítási munkálatok egészítettek ki, melyek 1965-ben fejeződtek be.¹⁶ A helyreállításról a kutatók részletesebb publikációt tervezhettek,¹⁷ de végül csak egy rövidebb összefoglaló jelent meg.¹⁸ A templommal, mely ugyan gyakran szerepel a vidék építészetével foglalkozó összefoglalásokban,¹⁹ azóta behatóan nem foglalkoztak, így mind az 1964–1965-ös munkálatok, mind az azt megelőző állapotok részletesebb feldolgozása hiányzik.

A templom keletelt, két részből – egyhajós hosszából és sokszögzáródású szentélyből – álló építmény. A szentély a nyolcszög öt oldalával záródik, de szabálytalanul: a keleti fal rövidebb a mellette állóknál, s azokkal tompább szöveget zár be. Az északi és a déli fal hosszabb. A jelenlegi boltozat nem középkori,²⁰ de a támpillérek megléte arra vall, hogy az épületrészt eredetileg is boltozottnak tervezték. Támpillért a három keleti fal három sarkán találunk, a déli és a délkeleti fal találkozásánál elmarad; itt furcsa, éles szögben záródó falcsont jelzi, hogy ennek a helyén is volt valamilyen tám- vagy falszerkezet. A támpillérek lépcsőzöttek, középső esővető párkányuk, ahogy a körbefutó (részben megújított) lábázat is, idomtégglából készült. A szentélyt három, rézsús ablak világítja meg a három keleti falon. Formájuk nyújtott, félköríves záródással. Az alsó két-három téglasornyi rész az 1965-ös restaurálás előtt be volt falazva, ekkor állították vissza az eredeti méreteket. Az ablakok belső kerete idomtégglából készült, a rézsű falát pedig felváltva fektetett és állított téglák adják. A falakat részben idomtégglából rakott, megújított párkány zárja, mely teljesen körbefut a szentélyen, beleértve a déli falat is.

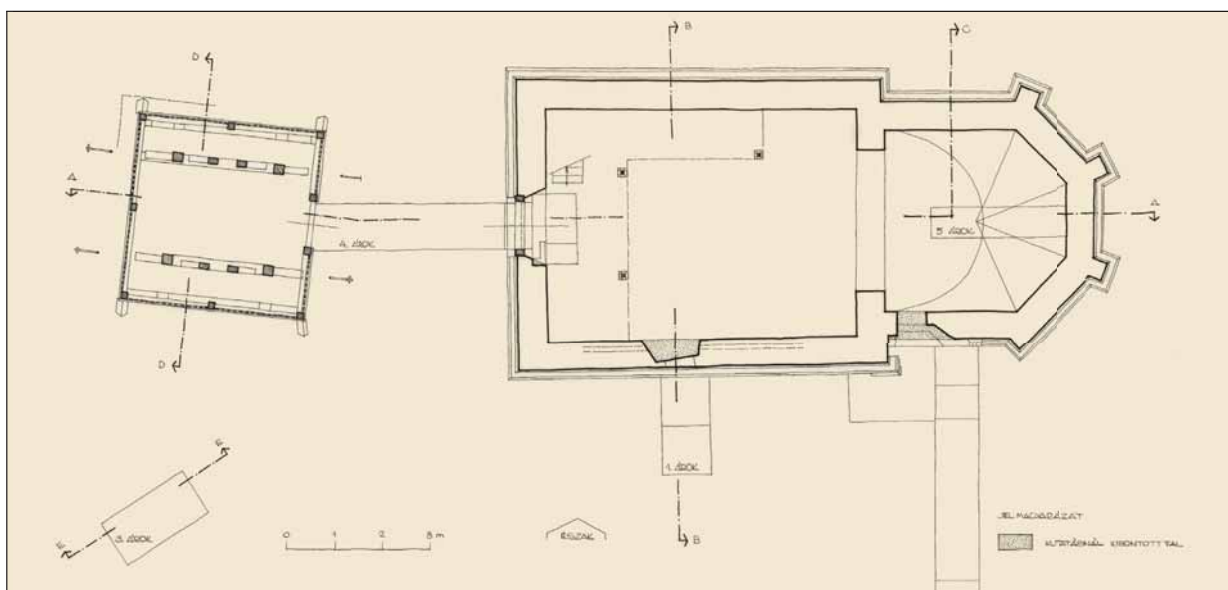
A szentély déli oldalán Czeglédy Ilona ásátása egy boronafalú négyzetes építmény alapfalaait tárta fel, melyet sekrestyeként azonosíthatunk.²¹ Ide a szentély déli falában feltárt félköríves, keskeny (mindössze 62 cm széles) ajtó vezetett. Ez az ajtó jól látszott még az 1864-es felméréseken, de az 1900 körüli felvételeken már vakolat takarja, az ajtónak nincs látható nyoma, és a lábázat is megszakítás nélkül fut körbe.²² Ez tehát egy XIX. századi átalakítás nyoma. A szentély délkeleti sarka, ahol hiányzik a támpillér, nyilván ehhez a sekrestyéhez kapcsolódott, és ezért hagyták el az itten támpillért. Az 1965-ös restaurá-

laskor a lábazati párkányt felszámolták, a falfelületre vékony vakolatot simítottak, megtartották a párkányt, és gerendákkal jelezték az egykori sekrestye alaprajzát.²³

A szentélybelsőben is megfigyelhető a kibontott sekrestyeajtó. Ettől keletre félköríves ülőfülke, amellet balra négyzetes falfülke található. Szintén négyzetes, de lényegesen nagyobb fülke helyezkedik el az északkeleti falban. Ezeket az 1964-es kutatás során bontották ki.²⁴ Ekkor állapították meg az eredeti padlószintet is, mely 30–40 cm-es feltöltés alatt volt. A szentélyt a hajótól félköríves diadalív választja el.

1. A templom északiként ábrázolt déli homlokzata, nyugati nézete és párkányrészelei, Schulcz Ferenc, 1864

2. Alaprajz a kutatóárkok jelölésével, Czeglédy Ilona, 1965

A hajó téglalap alaprajzú, boltozatlan, és a támpillérek hiánya miatt eredetileg sem volt boltozva. A déli homlokzatot két félköríves ablak töri át, melyek a szentélyéhez hasonló rézsús kialakításúak, de hiányzik a belső idomtéglás keret. A két ablak közt, a nyugatihoz kissé közelebb egy befalazott kapu vehető ki. Ez a sekrestyeajtóhoz hasonlóan félköríves, és méretük keskenysége (62 cm) is megegyezik. A kapu belső oldalán a záró gerendát is rekonstruálták, amely ugyanolyan szerkezetű, mint a sekrestyeajtóé, csak ott a nyílaskávéba mélyített gerendafeszkek a sekrestye felőli oldalon találhatóak. A falat a szentélyéhez hasonló párkány zárja, és alul lábazat fut körbe; ezek idomtégglával készültek, de részben megújítottak. Megjegyzendő, hogy az 1864-ben készült rajzokon (és a Römer által publikált metszeten) a déli kapunak nincs nyoma, a lábazati párkány is megszakítás nélküli. A későbbi, restaurálás előtti fotókon (pl. egy 1959-ben készült felvételen²⁵) a déli kapu befalazott, vakolt faltja látszik, de a lábazat még mindig körbefut. Ezek szerint ezt a lábazati szakaszt a kapu 1965-ös kibontásakor bontották el, és valószínűleg még a XIX. századi átalakítás előtt keletkezett.

A hajó északi homlokzatán nyílásnak nincs nyoma, és vélhetőleg nem is volt áttörve soha. Megjegyzendő, hogy a Schulcz által felvett alaprajz és homlokzatrajz a déli oldal nyílásait az északi falon tünteti fel,²⁶ amit Henszmann is hasonlóan ír le, felfigyelvén ennek szokatlanságára.²⁷ Ez alighanem a Schulcz pontatlansága, ami Henszmann is megtevesztette (Römer 1869-es közleményében azonban helyesen szerepelnek a nyílások).

A hajó nyugati homlokzata egyszerű kialakítású. Az oromzat falazata megújított, alatta azonban jórészt eredeti. Az oldalfalakon megfigyelt zárópárkány ezen a falon megszakad. A lábazat folyamatos, csak a kapu szakítja meg. Ez a homlokzat közepén nyíló, fakeretes kapu a templom jelenlegi egyetlen bejárata. Teherelhárító ív alatt helyezkedik el; az ív alatti falszövet különbözik a nyugati fal többi részétől (hiányzik a polikrómia is), de a kaputól balra látható rovátkolások alapján ezek a téglák sem teljesen új keletűek. A teherelhárító ív, mely mai formájában megújított, látszik az 1864-es rajzokon,²⁸ de nem vehető ki a restaurálás előtti fotókon.²⁹ Ezek szerint itt az 1965-ös restauráláskor jelentősebb átalakítás történt. Mendele Ferenc leírása szerint a nyugati kaput 29,5 cm-rel süllyesz-

3. Délkeleti nézet

4. A templombelső északkelet felé

tették, visszaállítva ezzel a középkori talajszintet, és a szemöldökívet kiegészítették.³⁰

A nyugati kapu azonban nem eredeti formában maradt ránk. Az 1864-es látogatás valamennyi dokumentuma jelzi, hogy a kapu ekkor szemöldökgyámos kialakítású volt. Ez sajnos áldozatul esett a XIX. századi átalakításnak, amikor a jelenleg is használatban álló fakeretes szerkezet készült. Ez a kapu azonban nem tartozott a templom legkorábbi fázisához; Czeglédy Ilona feltárása szerint utólagos volt, később törték bele a falba, eredetileg a nyugati homlokzaton nem volt bejárat. A feltáráshoz kapcsolódó dokumentumban az a feltételezés olvasható, hogy ez a kapu egykorú lehet a XVII. századi fa haranglábbal.³¹ Ugyanakkor ennek ellentmond az 1864-ben még meglévő szemöldökgyámos lezárás. Ha tehát a kapu valóban másodlagos, akkor ez egy későbbi középkori periódusra vall.

Az első periódus falazata egységesen olyan technikát alkalmazott, amely vörösre és félig sötétzöldre vagy fekete égetett téglákból áll. Ez a polikrómia, mely már

Henszlmannak és Rómernek is feltűnt, következetesnek látszik, és a túlégetett téglákat általában olyan helyzetben használták fel, ahol csak a rövidebb, mázas hatásúra színeződött oldaluk látszik. Ez alól kivételek a támpillérek, ahol a sarkokon a félig túlégett téglák hosszanti oldala is megfigyelhető. Henszlmann külön kiemelte az ablakívek tégláinak váltakozását:³² ebben az esetben a vörös téglák is csak a rövidebb oldalukkal látszanak.

A másik jellemzője a korai fázisnak az idomtégla használata. A támpillérek esővetői részsűből, lemezből és félpálcából állnak; a lábzatok két lépcsője közül az alsó élszedéses, a felső a szentély körül élszedéses, a hajófalon negyedhengertagos. A párkány alsó téglasora szintén negyedhengertaggal bír. A legfinomabb kivitelű a szentély ablakainak belső rétege.

5. Ablak- és párkányformák

6. Ülőfülkék és befalazott sekrestyeajtó a szentély déli falában

Ennek alapján úgy tűnik, a templom nagyrészt egy periódusban készült. Megerősíti ezt Czeglédy Ilona ásatása is, aki egységes építési idejűnek találta az alapozást.³³ Ennek során épült fel polikróm falazással és idomtégla felhasználásával a sokszögzáródású, vélhetőleg boltozott szentély, az ehhez délről kapcsolódó sekrestye és a bolto-

zatlan hajó a déli kapuval. Ennek idejét a szentélyforma miatt legkorábban a XIII. század második felére tehetjük,³⁴ de a félköríves nyílások miatt ennél sokkal későbbi időpont sem jöhet számításba. Figyelembe kell azonban venni, hogy a környéken a román jellegű formák még a XIV. század első évtizedeiben is használatban voltak (pl. Csenger, amellyel templomunkat a polikróm falazás is összeköti). Így nem zárhatjuk ki a XIV. század eleji építkezést sem, amely egybevágna a Tatár(falvi) család felbukkanásával, és első, komolyabb megyei szerepet játszó tagjának, a Gutkeled nembeli Kútéri „Tatár” Istvánnak a korszakával.³⁵ Egy későbbi átalakítás eredménye lehet a nyugati kapu kialakítása, ennek szemöldökgyámos formája azonban nem a XVII. századra, hanem még a gótika korszakára vall. Kerny Terézia egy XIV. század végi

gótikus átalakításról ír,³⁶ ami elfogadható. Ekkor már a népes Tatárfalvi család tagjai szerepelnek az oklevelekben, akik, mint a falu birtokosai és a templom kegyurai, egy szerényebb, de a templom közlekedési rendszerét jelentősen befolyásoló átalakítással járultak hozzá az épület modernizálásához. A későbbiekben a szétaprózódó birtok tulajdonosai csak kisebb javításokat végezthettek, és ennek köszönhető, hogy a már művészettörténetírásunk alapító nemzedéke által is nagyra tartott templom valóban hitelesen képviseli a terület építészét a késői romanika és a gótika átmeneti korszakából.

A fényképeket Mudrák Attila készítette, 1. kép: KÖH Tervtár, ltsz.: 13497., 2. kép: KÖH Tervtár, ltsz.: 16457.

JEGYZETEK

- ¹ A történeti adatokat ld.: NÉMETH 2008. 299–300.; a település nevéhez: KISS L. 1988. II.: 521.
² RA I/1.: 43–44.: No 133.
³ HOKL. 193.; KÁLLAY LEV. I.: 156.; AOKL. VI.: 572.
⁴ KARÁCSONYI 1900/1902. II.: 90–91. – KARÁCSONYI 1995. 541–542.
⁵ A peres ügyeket részletesen tárgyalja: NÉMETH 2008. 299–300.
⁶ MMT X.: 355.
⁷ CZEGLÉDY–MENDELE 1972. 129.
⁸ Schulcz Ferenc rajzai: alaprajz, ablak és nyugati kapu rajza: KÖH Tervtár, ltsz.: 13498.; északi [valójában déli] homlokzat, nyugati homlokzat és idomtégla részletek: uo., ltsz.: 13497.; KÖH Tudományos Irattár, Rómer-jegyzőkönyvek, XV. 121–123. – ld. még: RÓMER 1869. rajzait.
⁹ HENSZLMANN 1864. 132., 156.
¹⁰ RÓMER 1869. 157.
¹¹ A vélemény, melyet Rómer teljes terjedelemben közölt, 1869. március 16-án készült, Érdy János és Rómer Flóris aláírásával. RÓMER 1869. 160–162.
¹² CZEGLÉDY–MENDELE 1972. 129. szerint a Műemlékek Országos Bizottsága (MOB) 1870 körül átalakítást szándékozott végezni (bár a MOB csak 1881-ben jött létre, és ennek elődje, a Magyarországi Műemlékek Ideiglenes Bizottsága is csak 1872-ben). MMT X.: 377. (Baranyai Béláné) úgy tudja, hogy 1870-ben restaurálták. A templomon elhelyezett tábla szerint „1888-ban átalakították”.
¹³ KISS K. 1878. 847.
¹⁴ Állítólag 1870 körül Henszlmannék a templom restaurálása során a befalazott ajtó előtt a földben vasajtót találtak, amit elvittek. Csizsár Árpád gergelyugornyai lelkész és a Beregi Múzeum igazgatója levele 1964. november 16., KÖH Tervtár, ltsz.: 37393.
¹⁵ 1901. július 28-án a ref. hitközség a templom tatarozására 500 korona segélyt kért a MOB-tól. (KÖH Tudományos Irattár, MOB-iratok 1901/ 333., 344.) A MOB Gerecze Pétert küldte ki a templom megvizsgálására, aki 1901. szeptember 14-én terjesztette be jelentését két fényképpel és egy rajzzal; elsősorban a tetőzet kijavítását javasolta. (MOB 1901/378.) A tervet és költségvetést a Szatmár megyei Államépítészeti Hivatal készítette. (MOB 1901/385., 505.) A munkálatok 1902. november 28-án átvétellel és elszámolással befejeződtek. (MOB 1902/569.) FORSTER 1905.

- 164.; GERECE 1906. 775.; 1935-ben tetejét cseréppel fedték. Ld.: CZEGLÉDY–MENDELE 1972. 130. és MMT X.: 377.; 1937-ben Sőregi János és Csizsár Árpád kisebb ásatást végzett a templomkert délnyugati részén, de építészeti nyomokat nem találtak. Ld.: Csizsár fennebb már idézett levelét és SŐREGI 1938. 68–69.
¹⁶ *Műemlékvédelem*, 10. 1966. 51.
¹⁷ Ehhez készült kéziratokat őriz a KÖH Tervtár, ltsz.: 37393.
¹⁸ CZEGLÉDY–MENDELE 1972.
¹⁹ MMT X.: 377–379. (Baranyai Béláné), SZATMÁRINÉ 2000. 92.; THALER–KERNY 2008. 80.; A 2000-ben végzett felújításokról: *Műemléklap*, 4, 2000, 11/12. 29.
²⁰ MMT X.: 378. szerint 1758-ban készült, de a fiókos dongaboltozat keleti cikkelyeinek éleit tartó, ferdén levágott konzolokat eredetinek tartja.
²¹ CZEGLÉDY–MENDELE 1972. 130.; KÖH Tervtár, ltsz.: 37393.
²² BARÓ 1993. No 458. – ugyanez a felvétel jelent meg: KOVÁTS 1942. I.: 210. A Borovszky által közölt fotó (BOROVSZKY 1908. 417.) annyira agyonretusált, hogy ezek a részletek nem vehetők ki.
²³ Mendele Ferenc műleírása, KÖH Tervtár, ltsz.: 6755.
²⁴ CZEGLÉDY–MENDELE 1972. 129.
²⁵ KÖH Fotótár, neg. ltsz.: 49356.
²⁶ KÖH Tervtár, ltsz.: 13498., 13497.
²⁷ „Nevezetes, hogy itt az ablak, ellenkezőleg a vidék szokásával, a hajó épen északi oldalán fordul elő.” HENSZLMANN 1864. 156.
²⁸ Schulcz Ferenc: KÖH Tervtár, ltsz.: 13497.; RÓMER 1869. 159.
²⁹ Pl. KÖH Fotótár, neg. ltsz.: 60227. 1962-ből.
³⁰ KÖH Tervtár, ltsz.: 6755., Mendele Ferenc műleírása, 1965. február 27.
³¹ KÖH Tervtár, ltsz.: 37393. Ugyanezen dokumentáció másik irata, melyet G. Krámer Márta jegyzett, a déli kapu befalazását és a nyugati megnyitását a XVIII. századra teszi.
³² HENSZLMANN 1864. 156.
³³ KÖH Tervtár, ltsz.: 37393.
³⁴ CZEGLÉDY–MENDELE 1972. 130.: XIII. század vége, MMT X.: 377. – 1300 előtt; KERNY–THALER 2008. 80. – XIII. század.
³⁵ Németh Péter az Anjou-kori emlékek közé sorolta Szamostatárfalvát. Ld.: SZATMÁRINÉ 2000. 10.
³⁶ KERNY–THALER 2008. 80.